

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІМ. АНТОНІЯ ГОДИНКИ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT

NYELVEK ÉS NYELVVÁLTOZATOK TÉRBE ÉS IDŐBEN

Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont kutatásaiból IV.

Szerkesztette:
Karmacsi Zoltán és Máté Réka

„RIK-U”
Ungvár, 2018

УДК: 81'27

A tanulmánygyűjteményben, a 2015-ben indult sorozat negyedik köteteként, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársainak egyéni kutatási projektjeiből született, valamint a műhelyhez egy-egy kutatási program révén kapcsolódó kutatók, doktoranduszok tanulmányai és recenziói kaptak helyet. A lektorált kiadványból tájékozódhatnak Ukrajna és a kárpátaljai magyarság két- és többnyelvűségi kérdéseiről, digitális nyelvhasználati szokásairól, az ukrainai nyelvi jogi helyzetről; magyar és ukrán lexikai kölcsönzésekről az ukrán és a magyar nyelvben; olvashatnak az idegen nyelvek oktatásának aktuális problémáiról, az anyanyelvhasználat megítéléséről. Továbbá betekintést nyerhetnek Kárpátalja nyelvi tájképének egy-egy szeletébe, a szovjet filmgyártás Kárpátalját érintő világába, a gyermekirodalom idegen nyelv oktatásában betöltött szerepébe és a magyar nyelvhasználók aktuális helyzetébe is.

A kötet megjelenését támogatta:

Borítóterv: Márku Anita

Lektorálta:

Dr. Bárány Béla

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Dr. Tódor Erika Mária

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar

Dr. habil. Vančoné Kremmer Ildikó

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara

Dr. habil. Zoltán András, DSc.

ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet

ISBN 978-617-7404-84-1

© A szerzők, 2018
© A szerkesztők, 2018

Tartalom

Előszó	7
Csernicskó István: <i>Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai és a nyelvi jogok</i>	11
Nyelvhasználat, dialektológia, nyelvoktatás	
Kontra Miklós: <i>Milyen helyzetben vannak a magyar nyelvhasználók?</i>	37
Máté Réka: <i>„Ha az oroszok az ukránul beszélő magyart gond nélkül megérti, onnantól bármi lehetséges...” Egy nyelvtanuló nem mindennapi(?) története</i>	49
Dudics Lakatos Katalin: <i>„A szomszéd település beszédstílusa nem olyan fejlett, mint a miénk...” Kárpátaljai falusi és városi fiatalok környezetük nyelvhasználatáról</i>	59
Karmacsi Zoltán: <i>Látható és érthető kétnyelvűség a magyar-szlovák határ két oldalán</i>	69
Márku Anita: <i>Transcarpathian Hungarians as new speakers in the social network</i>	86
Kész Réka – Márku Anita: <i>Párhuzamok a feliratos falvédők és az internetes mémek között</i>	94
Марку Анита – Черничко Степан: <i>Соціо-ї психолінгвістичні аспекти дослідження переключення кодів угорців Закарпаття</i>	118
Bárány Erzsébet: <i>Bonkáló Sándor – az ukrán nyelv kutatója, dialektológus, néprajzkutató</i>	122
Gazdag Vilmos: <i>A kárpátaljai magyar nyelvjárások keleti szláv kölcsönszavainak szemantikai változásairól</i>	132
Husztai Ilona: <i>Oly nehéz tanárrá lenni! A mentorok szerepe a tanárrá válási folyamat kezdetén</i>	139
Nagy-Kolozsvári Enikő: <i>Gyermekirodalom, egy régi-új módszer az idegennyelv-oktatásban</i>	156
Nyelvi tájkép és társadalmi folyamatok	
Tóth Enikő: <i>Egy beregszászi járási település, Csoma nyelvi tájképe</i>	165
Karmacsi Zoltán: <i>Kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák nyelvi tájképe</i>	174
Hires László Kornélia: <i>Nyelvi tájkép változása Beregszászon</i>	183
Fedinec Csilla: <i>Jelenetek Kárpátalja és a szovjet filmgyártás történetéből</i>	197

Recenziók

Мельник Світлана, Черничко Степан: <i>Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації</i> (Барань Єлизавета).....	211
Сабадош І. В., Миголинець О. М., Пискач О. Д. (упор.) <i>Закарпатський діалект. Бібліографічний покажчик</i> (Барань Єлизавета)	214
Simone E. Pfenninger – Judit Navracsecs (eds.): <i>Future Research Directions for Applied Linguistics</i> (Gabriella Mádi)	219
Marián Sloboda, Petteri Laihonen, Anastassia Zabrodskaja (eds): <i>Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries (Two Decades after the Regime Change)</i> (Réka Máté).....	221
A kötet szerzői	225

Bárány Erzsébet

Bonkáló Sándor – az ukrán nyelv kutatója, dialektológus, néprajzkutató*

Jelen munka keretében Bonkáló Sándornak az ukrán nyelvtudomány és dialektológia terén folytatott tevékenységét kívánjuk bemutatni, külön hangsúlyozva azt, hogy az általa elért tudományos eredmények milyen fontossággal bírtak az ukrán nyelvnek a többi szláv nyelv melletti helyének a kijelölésében, kiemelve a tevékenységi köréből a hucul dialektológia és néprajz terén elért eredményeket, felhívva a figyelmet arra is, hogy milyen jelentősége volt az ő kutatásainak a kárpátaljai ukrán irodalom és kultúra fejlődése szempontjából.

Kulcsszavak: Bonkáló Sándor, ukrán nyelv, ukrán dialektológia, ukrán néprajz

The aim of the article is to introduce Sándor Bonkáló' researches in the field of Ukrainian language and dialectology, to emphasize the importance of his scientific approach to the definition of Ukrainian language' place among the other East Slavic languages, to outline the characteristic features of Bonkáló' scientific investigations in the field of Hutsul dialects and ethnography, to focus on the role of Bonkáló' researches in the development of Carpathian Ukrainian literature and culture.

Keywords: Sándor Bonkáló, Ukrainian Language, Ukrainian Dialectology, Ukrainian Ethnography

A magyar tudósok között vannak olyanok, akiknek a neve hosszú időn át kimaradt a köztudatból. E személyek csoportjához tartozik többek között a Kárpátaljai Tudományos Társaság elnöke Hodinka Antal történész, az etnográfus, nyelvész, irodalmár és bibliográfus Sztripszky Hador, valamint a szlavista nyelvész, irodalomtudós, tanár és fordító Bonkáló Sándor. Hosszú időn keresztül őket „magyarosított ruszinoknak” nevezték, és a kárpátaljai ruszin függetlenségi gondolatok megalkotóinak tartották, mivel kiálltak e nép etnikai, politikai és kulturális függetlensége mellett. Annak ellenére, hogy néhány kutató azzal vádolta Bonkáló Sándort, hogy hozzájárult a ruszinok asszimilációjához, mások mellett Vaszil Bedzir is (2010: 49–50) külön hangsúlyozva azt írta „csak az idő fogja majd ténylegesen megadni az ő tudományos munkásságának az értékét”.

Mára már elismert tény ez, hogy Hodinka Antal, Sztripszky Hador és Bonkáló Sándor tevékenysége jelentős mértékben hozzájárult az ukrán, ezen belül pedig a kárpátaljai tudományosság fejlődéséhez. Hodinka Antal és Sztripszky Hador tudományos tevékenységének rehabilitációjában talán a legnagyobb szerepe Udvari István (2010) professzornak volt. Bonkáló Sándor sokoldalú tevékenységének a bemutatását Salga Attila (1975) végezte el a „Bonkáló Sándor és a keleti szlávok” címmel megírt doktori értekezésében.

Jelen munka keretében Bonkáló Sándornak az ukrán nyelvtudomány és dialektológia terén folytatott tevékenységét kívánjuk bemutatni, külön hangsúlyozva azt, hogy az általa elért tudományos eredmények milyen fontossággal bírtak az ukrán nyelvnek a többi szláv nyelv melletti helyének a kijelölésében, kiemelve a tevékenységi köréből a hucul dialektológia és néprajz terén elért eredményeket, felhívva a figyelmet arra is, hogy milyen jelentősége volt az ő kutatásainak a kárpátaljai ukrán irodalom és kultúra fejlődése szempontjából.

---

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia 5242/2/2107HTMT Domus Hungarica ösztöndíjprogram keretein belül készült.

Bonkáló Sándor (álneve O. Rahivszkij) a történelmi Máramaros megye Rahó településén született 1880. január 22-én, amely abban az időben az Osztrák-Magyar Monarchia fennhatósága alá tartozott (tevékenységéről lásd. Поп 2001: 101–102; Герасимова 2003: 338). Az ungvári gimnáziumban és papneveldeben tanult, ugyanis a görögkatolikus családoknál elterjedt volt az, hogy a legidősebb fiúgyermeket papnak adták (Bonkáló 1996: 7). Ezt követően a budapesti, a leipzig, a szentpéetrvári egyetemeken folytatta a tanulmányait. A latin, német és szláv szakot 1906-ban fejezte be a budapesti Pázmány Péter egyetemen. Olyan neves szlavisták diákja volt, mint pl. Asbóth Oszkár, Alexander Sahmatov, Baudouin de Courtenay. 1905 és 1916 között több magyarországi városban is tanítóként tevékenykedet (Szeged, Gyöngyös, Zalaegerszeg).

1919-ben a budapesti egyetemen létrehozták a rutén nyelv és irodalom tanszékét. Bonkáló Sándort kinevezték e tanszék tanárává, s ezt a pozícióját egészen 1924-ig töltötte be.² A második világháború után Bonkáló Sándor az ukrán nyelv és irodalom tanszék professzora lett. Viszont ez a kinevezés nem volt hosszú idejű (az okokról említést tesz Lebovics 2009: 156–161). Emellett orosz irodalomtörténetet és orosz néprajzot is oktatott (Kiss 1995: 50–53). 1950. áprilisában azzal az indokkal nyugdíjazták, hogy lekicsinylően beszélt a Szovjet Unióról és annak vezetőiről.

Salga Attila, Bonkáló Sándor tevékenységének kutatója, hangsúlyozza azt, hogy a tudós nevét még az 1990-es években sem említik a magyar tudományos kiadványok, bár ekkor már ismert tény az, hogy a két világháború között ő volt Magyarországon az egyetlen tudós, aki az ukrán és orosz irodalmat, ezen belül a kárpátaljai is kutatta, és ha lehetősége volt rá, akkor az ukrán és az orosz nyelvet is oktatta (Salga 1996: 131). Salga Attila (1996: 132) talált egy 1946. február 2-án írt dokumentumot is, melyben Bonkáló Sándor említést tesz a tudományos terveiről, többek között: 1) feltárni a kárpátaljai, galíciai és bukovinai nyelvemlékekben, irodalmi művekben és nyelvjárásokban előforduló hungarizmusokat (*a munka már majdnem befejezett*); 2) megírni az ukrán irodalom történetét (*az anyagok többsége már összegyűjtésre került*), a kárpátaljai ukrán irodalom és kultúra történetét pedig már 1935-ben megírta; 3) a Magyar Nemzeti Múzeumban közel 20 egyházi szláv nyelven írt misekönyvet őriznek. Ezekben a könyvekben jelentős a kárpátaljai ukrán nyelvű beírások száma. Bonkáló Sándor célul tűzte ki ezen anyagok nyelvi sajátosságainak a vizsgálatát, s az elért eredményeknek a szlavisztikai folyóiratokban való közzétételét.

Amint azt láthatjuk, Bonkáló Sándor elsősorban a jelenkori Kárpátalja (az egykori Podkarpatszka Rusz) nyelvjárásait, néprajzát és kultúráját, valamint a kárpátaljai ukrán és orosz irodalom történetét vizsgálta. Az Ukrán Nyelv Enciklopédiában (Дзенделівський 2007: 157) helyesen állapították meg: „Bonkáló – nyelvész, a kárpátaljai ukrán nyelvjárások és irodalom szakembere”. Az ukrán nyelvtudományt érintő munkáinak jelentős részét magyar nyelven írta (ide tartoznak pl. Bonkáló 1915b: 81–110; 1934: 42–45; 1912–1913: 219–222; ritkábban németül: Bonkáló 1916: 464–475). *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés* (Pécs, 1935) című művében a szerző érinti a kárpátaljai ukrán nyelvjárások és a XVI–XVIII. századi kárpátaljai nyelvemlékek sajátosságainak a vizsgálatát is. Bonkáló Sándor további műveiről említést tesz az Ukrán Nyelv Enciklopédiája (Дзенделівський 2007: 56).

---

² A budapesti egyetem rutén nyelv és irodalom tanszék létrehozásának történetéről és Bonkáló Sándor rutén nyelv és irodalom szakos tanárára való kinevezéséről lásd Lebovics Viktória (2017: 129–132) írását.

Bonkáló Sándor a kutatásai során az ukránok és az ukrán nyelv (*rutén, kisorosz* – az akkor használatos terminológia alapján a szerző így használta) sorsának a vizsgálatára is rendszeresen kitér. Többek között a *Szlávok* (Budapest 1915a) című munkájában bemutatásra kerül a rutének lakhelye, Oroszország, Galícia, Bukovina és Magyarország területén élő lakosainak száma, megvilágításra kerül a vallás problematikája, a népoktatás helyzete, bemutatásra kerülnek a rutén nyelv orosztól való eltérései, valamint említést tesz az Oroszország részéről megvalósuló rutén nyelvet ért tilalomról és elnyomásról is. A szerző szót ejt azokról a ruténekről is, akik az egykori Magyarország Máramaros, Bereg, Ugocsa, Ung, Zemplén, Sáros és Szepes vármegyéiben éltek (Bonkáló 1915a: 67–79).

A huculok mindennapjai és beszédük Bonkáló Sándor tudományos érdeklődési körének részét képezték (erre vonatkozólag vö. Барань–Романюк 2012: 324–329). Hiszen ő maga is hucul környezetben született és nőtt fel, s jól ismerte szülőföldje hagyományait és szokásait. A Budapestre történő áttelepülését követően számos alkalommal járt szülőhazájában, beszélgetett földijeivel. Az ő felvilágosultságának az eredményeképp ismerhették meg a tudósok a feladat szükségességét, ugyanis „ez egy érdekes törzs, mely nem csupán külsejében, de szokásaiban és nyelvében is különbözik más kisorosz népektől, s a huculok nyelvét ezidáig még senki sem tanulmányozta (Bonkáló 1911: 200). A *rutének (ruszinok)* című munkájának a *Rutén néptörzsek* című fejezetében bemutatja a huculok életét, külsejét, mindennapjait és szokásait (Bonkáló 1940: 74–83). Bonkáló azt írja, hogy a huculok a rutén törzsek legkisebb és legértékesebb kincse. A hucul lakosság számát 30 ezer fő körül határozta meg, akik a jelenlegi lakhelyükre a XVI–XIX. század között Galiciából és Bukovinából költöztek. Rahóra az első huculok 1598-ban települtek. A munkában említést tesz arról is, hogy a huculok nyelve és mindennapi élete jelentősen eltér más szláv népektől. Ez a különbség Bonkáló Sándor véleménye szerint a lakhelyük földrajzi sajátosságaival magyarázható, másrészt pedig azzal, hogy hosszú idő óta kapcsolatban állnak a román és a magyar néppel.

Ezek, a huculok életére és mindennapjaira vonatkozó általános ismeretek elsőként jutottak el a magyar olvasókhoz. Ezt megelőzően Bonkáló Sándor *Huczul népmese* címmel latin fonetikai átírásban, magyar fordítással kiegészítve a *Nyelvtudomány* című folyóiratban már közreadott egy hucul népmesét (Bonkáló 1911: 197–201). Az anyag gyűjtője hangsúlyozza, hogy a mese egy tősgyökeres rahói lakostól került feljegyzésre, aki sohasem hagyta el a vidéket, vagyis a nyelve nem volt kitéve az újszerű hatásoknak (Bonkáló 1911: 201). Salga Attila (1996: 138) hangsúlyozza, hogy a Bonkáló Sándor által 100 évvel korábban feljegyzett mese legnagyobb értéke a hucul nyelvjárás többszáz éves sajátosságait mutató szókincs és fonetika.

A nyelvtudomány köréhez tartozó munkáiban Bonkáló elemzi is a hucul nyelvjárásokat. A *sę reflexivum a huczul-kisoroszban* című tanulmányában a szerző nyelvi példák alapján arra a következtetésre jut, hogy a hucul nyelvjárás megőrizte a *sę reflexivumot*, amely azokban az esetekben, amikor az igét ki szeretnék emelni közvetlenül az igéhez kapcsolódik (például: *Účenyk u škúl'i účytsě*), vagy a mondat elején áll (*Ne svarýšě z nány*) (Bonkáló 1913: 41–43).

1910-ben jelent meg nyomtatásban Bonkáló Sándor *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana* címmel írt doktori értekezése, melyet a neves magyar szlavista, Asbóth Oszkár (1852–1920) témavezetése mellett írt. A munkáról írt bírálatát Asbóth Oszkár az általa

szerkesztett *Nyelvtudomány* című folyóiratban tette közé (Asbóth 1911: 224–240). A munka a következő részekből áll: „A kisorosz nyelv Magyarországon” című bevezetőt követik Rahó és környéke (a nyelvjárás általános jellemzése), a „Rahói kisorosz nyelvjárás hangtana” (vokalizmusok, magánhangzók asszimilációja, magánhangzók kiesése, beszúrt magánhangzók), „Mássalhangzók rendszere” (ajakhangok, labiális, rezonáns, nazális, affrikáta, réshang, asszimiláció, disszimiláció, mássalhangzók kiesése), „Rövidülések, a halics-bukovinai nyelvjárások és a rahói hucul nyelvjárás összevetése” című fejezetek.

A bevezetőben hangsúlyozza, hogy a rutén nyelv, melyet Bukovinában, Galíciában és Magyarország északkeleti részein beszélnek alulkutatott, nem beszélve arról, hogy „ez a nyelv a nyelvészek számára már nem „terra incognita” (Bonkáló 1910: 4). Itt felsorolásra kerül azon tudományos munkák jelentős része, melyek érintik a rutén nyelv problémakörét is. Ugyanakkor meg kell, hogy jegyezzük, hogy Bonkáló nem tesz említést Csopey László *Rutén–magyar szótár-áról*, melynek bevezetőjében a szerző általánosan ismerteti a rutén nyelvet, leírja főbb sajátosságait, összevetve azokat az ószláv és orosz nyelvekkel, elemzi morfológiai sajátosságait (Csopey 1883: VIII–XLVI). Bonkáló helyesen állapítja meg azt, hogy a rahói nyelvjárásban jelentős az idegen nyelvi elemek száma, melyek elsősorban a lengyel, román, később a német és magyar nyelvből kerültek kölcsönzésre (több fogalomkört is bemutat) (uo. 11–12). Az idegennyelvi hatás a hangtanban és a mondatban is megfigyelhető (uo. 6). A szerző feltételezései alapján a XVI. században Rahó területe még lakatlan vidék volt. A huculok a saját történelmükről szinte semmit sem tudnak: „őseim valahol a bitangok közül jöhettek, de semmi bizonyosat sem tudok” – így nyilatkoztak magukról (uo. 7.). Ezen a területen az emberek csak a XVII. század végén és a XVIII. század elején kezdtek el letelepedni a szomszédos Galíciából (később letelepedtek itt németek, lengyelek, zsidók és magyarok is). A helyi lakosok magukat *rusznákok*nak nevezik, a szomszédaiak pedig *hucul*nak hívják őket. Sajátos nyelvjárásban társalognak, mely egy teljesen zárt rendszert alkot, viszont sokan közülük beszélnek a német és a magyar nyelvet is. Bonkáló Sándor megjegyzése az idegen szavak használatára vonatkozóan egyoldalú: „a kölcsön vett szavakat *-ка* és *-ук* képzőkkel vagy pedig változatlanul hagyja”. Ennek igazolásul több példát is megemlít: *тезерка* < m. *teheronat*, *вештлик* < ném. *Weste*. Bonkáló Sándor arra is felhívja a figyelmet, hogy a rutén nyelv hosszú időn át nem rendelkezett írásbeliséggel, vagyis az írásos emlékek hiányában történeti összehasonlító elemzéseket nem lehet végezni. A munkában található egy a rutén nyelvterületet ábrázoló térképet is.

A második fejezet a rahói nyelvjárás hangtani leírásának van szentelve. A szerző megjegyzi, hogy az általa vizsgált nyelvjárásban a leggyakoribb magánhangzó az *i*, a második leggyakoribb az *y* (*и*), később pedig ide sorolja az *ě* magánhangzót is. Asbóth Oszkár recenziója alapján ez a feltételezés megkérdőjelezhető, mert a Bonkáló által rögzített népmesében ő megszámolta a magánhangzókat, s a leggyakrabban (305 alkalom) az *a* hang fordult elő benne, az *i* magánhangzó pedig csak 100 alkalommal. Viszont megjegyzi, hogy egy mese szövege alapján ezt nem lehet általánosan is megítélni (Asbóth 1911: 226–227). Bonkáló megfigyelései alapján, azoknak az iskolázatlan rahói lakosoknak a beszédében, akik soha nem hagyták el szülőföldjüket, a palatális hangok után az *a* helyén *ě* hangot találunk: *fíndžě*, *kúchně*, *lőšě*. A hangsúlyozás szabálya e nyelvjárásban azonos az ukrán nyelvével, viszont gyakran megfigyelhető a hangsúlyozásban a magyar nyelvi hatás is (vagyis a hangsúly az első szótagra esik), pl. *béfel*, ném. *Befehl*. A vokalizmusok című alfejezetben

(uo. 18–35) a szerző példával szolgál az ősi (j) < ě reflexióra is. A kutató véleménye alapján a hucul nyelvjárásokban az *e* magánhangzónak három típusa különíthető el: 1. „szokásos”; 2. a palatális hangok után mindig zártabb mint más pozíciókban (különbség viszont, hogy a hagyományos *i* magánhangzó helyén nem válik még zártabbá); 3. „nagyon zárt *e*”, melyet az *ě* betű jelöl. Az *y* (и) magánhangzó előfordulhat az ősi *y* és *i* helyén is. A konzonzánások címet viselő alfejezetben (uo. 36–46) a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy itt az ukrán nyelvhez mérten nem sok eltérés tapasztalható. Érdekes Bonkáló azon megjegyzése miszerint a hucul nyelvjárásban sok a megrövidült alak, pl. *móž* a *móžeš* helyén; *chóč* a *chóčeš* helyén. Felszólító módban elsősorban a megrövidült alakok használatosak: *brá* a *bráte* helyén; *chló* a *chlópe* helyén; *Yvá* az *Yváne* helyén; *Pe* a *Petre* helyén. A rövid alakok gyakori használatát Bonkáló azzal magyarázza, hogy a huculok egymástól viszonylag távol élnek és a kiáltások formájában folytatott társalgások során nagy távolságból csak a szavak egy része hallható. A szerző megpróbálja elvégezni a halics-bukovinai és a rahói nyelvjárások összehasonlítását is, pl. néhány ezek közül: a rahói nyelvjárás *čě* kapcsolatának a halics-bukovinaiban a *ča* felel meg: *molodýčě* – *molodýča*; a halics-bukovinai nyelvjárásban az *ś* hang néha *č*-re változik: *śeśa žínkã* és *ča žínkã*, a rahóiban viszont mindig azt mondják, hogy *seśe žínkã*; a rahói nyelvjárásban az *e* hangsúlyos és hangsúlytalan pozícióban sem változik *a* hanggá, ahogyan az a halics-bukovinai nyelvjárásokban: *do cárkvy* ~ *do cérkvy*; *mané* ~ *mené*. A szerző hangsúlyozza, hogy a legszembetűnőbb eltérések a szókészlet szintjén figyelhetők meg. Az utolsó két oldalon hucul népdalok és rövid elbeszélések találhatók (ugyancsak az évszázados régműltnek megfelelő írásmóddal).

Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez című tanulmányában, amely az MTA *Nyelvtudomány* című folyóiratában került publikálásra, Bonkáló Sándor a rutén nyelv önállóságát hirdeti, bizonyítékként a hangtani, a lexikai, a morfológiai és a mondattani sajátosságokat hozza fel (Bonkáló 1915b: 87–110). Csopey László *Rutén–magyar szótárának* a megjelenésétől számítva ekkorra már több mint 30 év telt el. Bonkáló Sándor kibővíti elődje ismereteit, ugyanis a rutén nyelv sajátosságait összeveti az orosz nyelvvel, figyelmen kívül hagyva azon nyelvészek nézőpontját, akik szerint a kisorosz nyelv az a nagyorosz nyelvjárásának tekintendő (uo. 87–88). Álláspontja igazolására számos példát említ: felsorolja azokat a történeti változásokat, melyek a rutén nyelvben eltérnek az orosztól; nagy hangsúlyt fektet az általa elemzett nyelvek hangtani, morfológiai és mondattani rendszerére; példákat sorol a két nyelvben egymásra nem hasonlító szavakra (ugyanakkor a magyar olvasó a különbségeket nem látja, mivel a példák magyar nyelven lettek adatolva a megfelelők ukrán és orosz nyelvű mutatója nélkül) (uo. 104–107). A rutén nyelv önállóságát bizonyítja az a tény is, hogy a Szentírást is lefordították erre a nyelvre (Pereszopnickei Evangélium 1556–1561), hangsúlyozva Ivan Kotlarevskij és Taras Shevŕenko tevékenységének fontosságát a rutén irodalmi nyelv megteremtése terén. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy az orosz hatalom mindent megtesz annak érdekében, hogy a világ csak az orosz nép és az orosz nyelv létezéséről tudjon, elhallgatva a rutén nép és nyelv létezésének tényét (uo. 107). Bonkáló kihangsúlyozza Stepan Smal-Stockij és Theodor Gartner érdemeit (Smal-Stockij *Ruthenische Grammatik*, 1913) a rutén nyelv grammatikájának a megalkotásában, és utal arra is, hogy a szerzők tévesen taglalják a rutén nyelv eredetét. A cikk szerzője bemutatja, milyen módon vált külön a rutén az orosz nyelvtől (uo. 100–102), hangsúlyozva azt, hogy a rutének nem tartoznak a moszkvai orosz

birodalomhoz, nem állnak Moszkva politikai, kulturális és gazdasági hatása alatt és így a rutén nyelvre sem volt befolyással Moszkvának a nyelve. A rutén irodalom a kedvezőtlen politikai hatások (tilalom, elnyomás) miatt, nem tudott kellőképp magas szintre fejlődni. Viszont Jurij Fegykovics, Ivan Franko és Olga Kobiljanska tevékenysége révén Galíciában már virágzik.

Bonkáló Sándor érdeme, hogy abban az időben egyedül ő informálta a magyar tudományosságot az ukrán nyelv helyzetéről, mint olyan nyelvről, melynek az ukrán nép nyelveként joga van irodalmi minőségűvé válnia, s az ukrán nyelvet megfelelő módon értékelte a többi szláv nyelvhez viszonyítva.

1935-ben a pécsi egyetem kiadásában látott napvilágot Bonkáló Sándor „*A kárpátalji rutén irodalom és művelődés*” című munkája. A szerző hangsúlyozza, hogy a kárpátaljai rutének genetikailag a keleti szláv nyelvcsalád ukrán (rutén, kisorosz) ágához tartoznak (Bonkáló 1935: 11). A földrajzi viszonyok következtében a rutének évszázadokon át nem álltak kapcsolatban a Kárpátok másik oldalán élő testvértörzsekkel. Az Oroszországban és Lengyelországban élő testvérektől való távolság miatt a rutének által létrehozott irodalom sajátos tulajdonságokkal rendelkezik.

A kárpátaljai rutén irodalmat Bonkáló Sándor négy korszakra osztja:

1. az nyelvemlékek időszaka a XVI. század végéig;
2. a nemzeti irodalom időszaka a XVI. század végétől a XVIII. század végéig;
3. a hanyatlás időszaka a XVIII. század végétől az 1920-s évekig;
4. a keresés időszaka 1920-tól napjainkig (vagyis 1935-ig).

Bonkáló Sándor (1935: 13) Fenczik Eugén, Szabó Eumén és Volodymyr Byrčak munkáira hivatkozva leszögezi, hogy a XVI. század második feléig a kárpátaljai ruténeknek nem voltak szellemi örökségeik, a szellemi igényeiket a Galíciából hozott orosz és szerb szerkesztésű egyházi könyvek elégítették ki. A rutén nemzeti irodalom kezdetei a reformáció megjelenéséhez köthetők. A dolisnyákok, a sárosi és szepesi rutének a tanaikat a protestánsoktól vették át, mely szerint az embereknek érteniük kell a Szentírást, vagyis Isten szavát a nép nyelvén kell feléjük közvetíteni. Bonkáló elutasítja elődeinek a kárpátaljai nyelvemlékek létrejöttére vonatkozó feltételezéseit (uo. 14–16), megerősítve azon nézetét, miszerint a XVI. század végéig a ruténeknek nem volt és nem is lehetett írásbeliségük. Nem volt lehetőségük oktatásban részesülni, ugyanis az első elemi iskola csak 1681-ben nyílt meg Munkácson a leendő papok oktatásának céljával (uo. 18). Az iskolai oktatás megerősödése az unió elfogadását követően történt meg.

Az első Evangélium Lengyelországból érkezett, s a helyi rutének ezt a maguk módján írták át, melyhez felhasználták a magyar nyelvű szövegváltozatokat is. Az Evangéliumok magyarázata a szokások alapján „szabad feldolgozás” volt, ezért Bonkáló véleménye szerint ezek a szövegek bizonyos méretékben eredetinek tekinthetők. Az írástudók saját módjukon adták közre még a Szentírás szövegét is. Sajnálatos módon e kéziratok jelentős része a görögkatolikus papok leszármazottainak gondatlansága miatt megsemmisült.

A XVII–XVIII. században a vallásos tanítások voltak a legelterjedtebbek. Ezek száma tíz körülire tehető. A nyelvtudomány szempontjából és a művek tartalma alapján, Bonkáló Sándor véleménye szerint a legértékesebbek a Máramaros megye délnyugati részén keletkezett kéziratok. A szerző a legnagyobb hangsúlyt a Nyagovai Posztilla és az Ugljanszkij Kulcs néven ismert emlékeknek szenteli (uo. 22–24; 27–29). Oroszvégesi Mihály alkotói

tevékenységének a fontosságát hangsúlyozza, viszont őt „fanatikusan szűk látókörűnek” minősíti (uo. 32–33). Meg van győződve arról, hogy Oroszvégesi jól ismerte a magyar nyelvű polemikus irodalmat, a *Tractatus contra Latinos et Graeco Catholicos* (1672–1681) című háromkötetes munkájához jelentős számú magyar nyelvű idézetet és szót használt fel. Bonkáló szerint a rutének legkedveltebb műve az *Alexandria* című regény volt, mely Kárpátalja területére Galícián keresztül Dél-Oroszországból juthatott el. A szerző a regénynek öt kárpátaljai átiratáról (kiadásáról) tud. Bonkáló említést tesz a Zúgói (huklivai) Krónikáról, mely részben latin, részben rutén nyelven íródott és 1907-ben került kiadásra Sztripszky Hiador révén. Volodimir Hnatjuk «Угропруські духовні вірші» (Magyar-orosz vallásos versek) című munkája alapján, mely közel háromszáz egyházi éneket tartalmaz, a szerző külön részt szentel a XVII–XVIII. századi költészet tanulmányozásának (uo. 37–38).

A XVII–XVIII. században a népi kéziratos irodalom meglehetősen gazdag és változatos volt. Viszont ebben az időszakban „csak a papok tanultak, a nép nem” – tesz összefoglaló megállapítást Bonkáló (uo. 40), valamint kiemeli azt is, hogy az unitus papok latin vagy egyházi szláv nyelven írtak, melyet a nép nem értett. A Munkácsi Püspökség püspöke de Kamelisz a tanítványai számára latin nyelven írt katekizmusokat Ivan Kornickij galíciai pap egyházi szláv fordítása alapján, mely a *Katekizmusok a magyarországi emberek tanítására* címet kapta (1698). Ez a kárpátaljai rutének első nyomtatott könyve. Bonkáló hangsúlyozza azt is, hogy ebben az időszakban Kárpátalján nem voltak olyan papok, akik a latin nyelvű könyveket le tudták volna fordítani. Manuel Olsavszky püspök latinos unitus klérust hozott létre. A népnyelv háttérbe szorult. A helyzet javítása érdekében Bradacs püspök megírta és kiadta az első ábécés könyvet, melyet a cenzúra megsemmisített. Kutka Ioan 1803-ban napvilágot látott katekizmusának nyelve és stílusa miatt nem volt érthető a diákok számára, mivel abban a szláv és a latin mondatrend mellett egyidejűleg egyházi szláv, orosz és rutén szavak kerültek felhasználásra. Ennek ellenére a segédkönyv a XIX. század végéig használatban volt.

A XVIII. század végétől az 1920-as évekig terjedő időszakot Bonkáló a hanyatlás időszakának nevezi. A rutének szellemi maradiságát többek között azzal is indokolja, hogy a régió tehetséges gyermekei vagy más szláv népek, vagy a magyarok kultúráját gazdagították (uo. 42–51). A rutén intelligencia nem értette a nagyorosz irodalmat, melyet a ruszofil Adolf Dobránszky próbált meg hozzájuk közelebb hozni. A legodaadóbb ruszofil apostolnak Ivan Rakovszkyt tartja, aki az első magyar nyelven írott orosz grammatika (Ungvár 1867) szerzője. Úgy véli, hogy a legkiválóbb rutén költő Alexander Duchnovics Dobrjanskij és Rakovszky befolyásának köszönhetően vált oroszbaráttá. Ennek ellenére a rutén kultúra fejlődése tekintetében nagyra értékeli Duchnovics tevékenységét, ugyanis Duchnovics volt az, aki rámutatott arra, hogy az a nyelv, amelyen a XVII–XVIII. századi kárpátaljai rutén papok írtak, alkalmas tankönyvek és szépirodalmi művek írására is.

Bonkáló Sándor kiemeli azt is, hogy a Szent László Társaság által kiadott újság az orosz szavak használata miatt alkalmatlan volt az olvasásra, ezért az olvasók elvárták, hogy számukra érthető nyelven írjanak. Emellett a szerző elemzi a „Társaság” tagjainak irodalmi tevékenységét is, többek között Ivan Rakovsky, Adolf Dobransky, Anatolij Kralickij, Julij Stavrovskij-Popradov, Fenczik Eugén, Szilvay János és Mitrák Sándor munkásságát. A ruszofil eszmék megjelenése az irodalomban Bonkáló véleménye szerint teljes káoszhoz vezetett, ugyanis „kevesen értették, ezért igen kevesen olvasták az orosznyelvű emlékeket”

(uo. 58). Az oktatási folyamatban az egyházi szláv és az orosz nyelv tanítása nem hozott pozitív eredményeket. A Szent László Társaság kiadványát Bonkáló „kétes értékű holt kincsnek” minősíti, mely nem járult hozzá sem az orosz, sem pedig a rutén irodalom gazdagabbá tételéhez.

A rutén szellemi elmaradottságát Bonkáló azzal magyarázza, hogy nem értették a saját papjaikat, tanáraikat, s nem tudtak megbirkózni az egyházi szláv és az orosz nyelv nehézségeivel. A magyar Oktatásügyi és Vallási Minisztérium szükségesnek vélte egy rutén nyelvű tankönyv létrehozását. Viszont a Csopely László által összeállított tankönyv tartalmát tekintve távol állt a diákok szükségleteitől. A szerző nagyra értékelte Volosin Ágoston és Zsatkovics György tevékenységét, hiszen a rutén nyelvű tankönyvekkel jelentős mértékben hozzájárultak a rutén irodalom és kultúra fejlődéséhez.

Bonkáló Sándor azon a véleményen van, hogy az I. világháborút követő időszakban a rutén irodalom fejlődését tekintve az előző időszak szintjén maradt. Ezért az ukraínofil szemlélet elég hamar teret nyert a ruszinofilek tevékenységében, bár továbbra is megmaradt az éles ellentét a ruszofil nézetekkel szemben. A rutén orientáció teljes mértékben kiszorításra került. Az ukrán emigránsok támogatásával Volosin Ágoston, Brascsajkó Gyula és mások is érdeklődni kezdtek az ukrán világszemlélet iránt, és majd az ukraínofilek oldalára állva létrehozták a „Proszvita” társaságot. Vasil Grendža-Donskij tevékenységét Bonkáló igen nagyra értékelte. Őt az „első igazi rutén költőnek” nevezi. Hasonlóképp minősítette Julij Boršoš-Kumjatszkij tevékenységét. Bonkáló meg van arról győződve, hogy a ruszofil világszemlélet képviselői teljesen elszakadtak a valóságtól és álomvilágban éltek. Munkáját Bonkáló a következőképp zárja: „Három irányzat küzd egymással. Hogy melyik fog győzni, nem tudhatjuk, mert ez ma nem annyira irodalmi, mint inkább politikai kérdés” (uo. 77).

Bonkáló Sándor «Виїмки из угро-руського письменства XVII–XVIII вв.» („Megjegyzések a XVII–XVIII. századi magyar-orosz írásbeliséghez”) című tankönyve 1919-ben Budapesten látott napvilágot.³ Az előszóban a szerkesztő a XVII–XVIII. században az iskolai oktatás segítése céljával Kárpátalján íródott népnyelvi kéziratok népszerűségéről ír. Bonkáló 16 szövegrészletet ajánl, melyek az akkor oktatásban részt vevő diákság használatára készültek (az ajánlott szövegek között részletet találhatunk Uljasin gazdának a Mticsivszkij kolostor számára tett ajándékleveléből, Váradai Mária és mások ajándékleveleiből, a Huklivszkij évkönyvből, úrbáriumokból, a XVII. századból származó Danilobszkij evangéliumból, a Teszlovcovoi Stepan pap gyűjteményéből, a Nyagovai Posztillából és más művekből). Bonkáló az anyagait Szabó Eumén, Sztripszky Hiador, Olexandr Petrov, Ivan Franko (a felsorolást lásd az előszóban) kiadványaiból merítette. J. A. Javorszkij (1930: 87) az 1930-ban napvilágot látott, s Tomas Masaryknak ajánlott kiadványában élesen kritizálta Bonkáló e munkáját, megjegyezve, hogy „a szövegek rosszul és hanyagul lettek összeállítva és durva nyomdai hibákat tartalmaznak”, s ezért iskolai használatra ő ezt nem ajánlja.

---

³ Bonkáló Sándor O. Rahivszkij álnéven jegyezte. Az összeállító személyének identifikációja a kortársak számára nem volt problematikus. див. Лелекачъ Н., Гарайда И. Загальна бібліографія Подкарпатя. Lelekács Miklós, Harajda János Kárpátalja általános bibliográfiája. Выдання Подкарпатського Общества Наук в Унгарь, I часть. А Кárpátалjai Magyar Tudományos Társaság Kiadása, 1 rész. Ungvár, 1944. Факсимільне видання Ужгород, Видавництво В. Падяка, 2000. 182.

Bonkáló Sándor elsőként hívta fel a kutatók figyelmét arra, hogy a rutén irodalmi nyelvben magyar elemek is használatosak. A *Magyar elemek a rutén irodalomban* című munkájában, mely 1934-ben került kiadásra, megjegyzi, hogy a nyelvészet szempontjából a legértékesebbek a XVI–XVIII. században keletkezett irodalmi emlékek. A polemikus irodalom, a tanítások, a költészet és a prózai művek a nép nyelvén íródtak, s „nagy számban tartalmaznak magyar nyelvi elemeket; a szerzők gyakran alkalmaznak hosszabb magyar nyelvű idézeteket, vagy azok rutén nyelvű fordításait (Bonkáló 1934: 42–43). A szerző megemlíti azt is, hogy a rutén nyelvben a legtöbb magyar nyelvi elem a XVI–XVII. században honosodott meg. Viszont saját magának is ellentmond akkor, amikor egy másik munkájában azt írja, hogy a legtöbb magyar nyelvi elem a rutén nyelvbe a XVII–XVIII. században került be (Bonkáló 1940: 112). A szerző meg van arról győződve, hogy az akkor született műveknek valódi irodalmi vagy tudományos értékük nincs, viszont a magyar–rutén nyelvi kapcsolatok tanulmányozása szempontjából ezek nagyon értékesek. Példa gyanánt néhány érdekes magyar nyelvi kalkot említ: *szomárstikij kásély* = m. *szamárköhögés* (ukr. кашель); *pantlikova hliszta* = m. *pántlikás giliszta* (ukr. злусту); *domovoj zajac* = m. *házinyúl* (ukr. кролик); *ja tekzse tak chodil* = *én is úgy jártam* (ukr. < зі мною теж так трапилося); *novty csinili* = ukr. *nótákat csináltak, nótáztak (daloltak)* (ukr. створили музику); *szerencsu próbáloval* < m. *szerencsét próbált* (ukr. шукав щастя) stb. A cikkben többet is magyar nyelvi kölcsönző és kifejezés adatolt, melyek kapcsán Bonkáló megjegyzi, hogy tudományos igazolásuk a nyelvemlékek további vizsgálata révén történhet majd meg.

A *Beiträge zur ukrainischen Wortforschung* címmel korábban írt cikkében Bonkáló Sándor 23 hungarizmust elemez, melyeknek megadja a fonetikai variánsait és a nyelvföldrajzi adatait is, valamint jelöli a hangsúlyt és megadja az egyes számú genitivusi alakját is. Közöttük ilyen szavakat találhatunk: *báus* < *bajusz*, *bend'úch* < *bendő*, *bybák* < *bibe*, *bokréjda (pokréjta)* < *bokréta*, *bokor* < *bokor* 'tutaj', *bosórka* < *boszorka*, *boszorkány*, *bunkoš* < *bunkós*, *čapáš* < *csapás*, *darába* < *darab* és *tutaj* jelentésben is, *fáj* < *fáj*, *gal'ír* < *gallér*, *kájta* < *kajla*, *kátap* < *kalap*. A szerző (1916: 465) véleménye alapján a rutének nyelvében közel 2000-re tehető a magyar lexikai elemek száma.

Bonkáló Sándor nyelvtudományi munkáit elemezve, figyelembe véve azokat is, amelyek a nyelvemlékekkel foglalkoznak, leszögezhetjük azt, hogy az általa elért tudományos eredmények különleges módon járultak hozzá az ukrán nyelv, azon belül pedig a hucul dialektológia fejlődéséhez. Kutatási eredményei a magyarországi tudósok széles körét tájékoztatták az ukránokról, azok nyelvéről, történelméről és néprajzáról, valamint a kárpátaljai irodalom és kultúra történetéről.

Irodalom

- Asbóth Oszkár 1911. Bonkáló Sándor A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana. Gyöngyös, 1910. In: *Nyelvtudomány*. 1911/3.: 224–240.
- Bonkáló Ervin 1996. Bonkáló Sándor életrajza. In: *Bonkáló Sándor/ A rutének*. 2. bővített kiadás. Basel–Budapest, 7–12.
- Bonkáló Sándor 1910. *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana*. Gyöngyös.
- Bonkáló Sándor 1911. Huczul népmese. In: *Nyelvtudomány* 1911/3.: 197–201.
- Bonkáló Sándor 1912–1913: Tagadómondat a magyar-kisorosz nyelvben. In: *Nyelvtudomány* 1912–1913/4.: 219–222.
- Bonkáló Sándor 1913. A sę reflexivum a huczul-kisoroszban. In: *Nyelvtudomány* 1913/4.: 41–43.

- Bonkáló Sándor 1915a. *A szlávok*. Budapest.
- Bonkáló Sándor 1915b. Az orosz (nagyoros) és a rutén (kisoros vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez. – In: *Nyelvtudomány*. 1915/5.: 81–110.
- Bonkáló Sándor 1916. Beiträge zur ukrainischen Wortforschung. In: *Archiv für slavische Philologie* 36 (1916): 464–475.
- Bonkáló Sándor 1935. *A kárpátalji rutén irodalom és művelődés*. Pécs.
- Bonkáló Sándor 1940. *A rutének (ruszinok)*.
- Bonkáló Sándor 1934. Magyar elemek a rutén irodalomban. In: Beke Ödön, Benedek Marcell, Turóczy-Trostler József (szerk.). *Emlékkönyv Balassa Józsefnek*. Budapest, 42–45.
- Kiss Kálmán 1995. *A magyarországi orosznyelv-oktatás első korszaka (1849–1949)*. Debrecen.
- Lebovics Viktória 2009. История украинистики в Будапештском университете. In: *Studia Russica* XXIII.: 156–169.
- Lebovics Viktória 2017. Bonkáló Sándor és az ukrán szak története Budapesten. In: Csehily József, Végvari Velentyina, Wołosz Robert (szerk.). *A magyar–szláv kapcsolatok: múlt és jelen című nemzetközi tudományos konferencia tanulmánykötete (Pécs, 2016. október 13–14.)*. Pécs, PTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 129–136.
- Salga Attila 1975. *Bonkáló Sándor és a keleti szlávok*. Bölcsészdoktori disszertáció. I. Eger.,
- Salga Attila 1996. Utószó. Bonkáló Sándor munkásságáról. In: *Bonkáló Sándor/ A rutének (Ruszinok)*. 2. bővített kiadás. Basel–Budapest, 131–169.
- Барань Єлизавета, Романюк Рената 2012. Шандор Бонкало – дослідник гуцульської етнографії та гуцульського говору (до 100-річчя появи «Описової фонетики рахівського малоруського говору» Шандора Бонкала). In: Грещук В. В., Возняк С. М. та ін. (ред.) *Вісник Прикарпатського університету*. Випуск XXXII–XXXIII. Івано-Франківськ, 324–329.
- Бедзір Василь 2009. Олександр Бонкало (130-річчя від дня народження вченого-історика, громадського діяча (1880–1959)). In: *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2010 рік*. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 48–51.
- Герасимова Г. П. 2003. Бонкало Шандор. In: *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка. Т. 1.: 338.
- Дзенделівський Й. О. 2007. Бонкало Олександр Олександрович. In: *Українська мова. Енциклопедія*. – Київ: вид-во Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 56.
- Енциклопедія українознавства*. In: Кубійович В. (ред.). Том 1. Бонкало Олександр. – Львів, 1993. 157.
- Поп Иван 2001. Бонкало Александр. In: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Поп Иван (ред.). Ужгород, Издательство В. Падяка. 101–102.
- Рахівський О. 1919. *Виїмки из угро-руського письменства XVII–XVIII вв.* (Budapest): Накладом Русько-Країнського Республічного Совѣту.
- Удвари Иштван 2010. *Биобиблиографический указатель. Под редакцией Андраша Золтана*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke (= *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 26.).
- Чопей Ласло 1883. *Rutén–magyar szótár — Русько-мадярський словарь*. Budapest.
- Яворскій Ю.А. 1930. Литературные отголоски «русько-краинского» періода въ Закарпатской руси 1919 года. In: *Карпаторусскій сборникъ. Подкарпатская Русь въ честь президента Т. Г. Масарика (1850–1930)*. Ужгородъ, 79–87.